

## „PASTUMTOS KORTŲ KALADĖS“ DĖSNIS

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Lakoniškai, dviem sakiniais savo „Lietuvos istorijoje“ Zenonas Ivinskis nusakė Lietuvos ir visuotinės istorijos tarpusavio santykių esmę: „Lotyniškas krikštas, tiesa, apsaugojo etnografinį lietuvių elementą, užkirto kelią stačiatikių įtakai, bet jis atidarė vartus lenkų kultūrai. Krikštas tačiau buvo pirmoji stipri grandis, siejanti Lietuvą su krikščioniška vidurinių amžių bendruomene“<sup>1</sup>. Dar vienas sakinyš šio veikalo pratar-mėje pateikia Lietuvos istoriją pasaulio istorijos fone: „Lietuvos istorija vidurinių amžių galo, tiksliau „vidurinių amžių rudens“ Europoje (J. Huizinga), yra labai platus objektas“<sup>2</sup>. Įžymusis mūsų istorikas labai gerai jautė Lietuvos pritapimo prie Europos civilizacijos istorinę proble-mą, bet lygiai taip pat jis gerai suprato, kad tuo metu ši problema dar nebuvo konceptualiai subrandinta.

Civilizacijų vaidmens požiūriu vienas brandžiausių XIX a. istorinės minties veikalų – arealinė bendriausios H. Helmolto redakcijos „Žmoni-jos istorija“ – Lietuvą įtraukia į Rytų – pietryčių Europą, sugretindamas su Čekija Vakaruose, Rusija Rytuose ir Balkanais pietuose<sup>3</sup>. Kažkiek tuo kartojamas J. Lelewelio požiūris, jei kalbėtume vien apie pagoniškąją Lie-tuvą (nes katalikiškų šalių šiam arealui J. Lelewelis nepriskiria)<sup>4</sup>. O nu-braukiant konfesinį civilizacinių arealų akcentą, slystama į dar neproduk-tyvesnius etninės kilmės lemiamumo kriterijus, beje, madingus vokiečių istoriografijoje ir XX a. pirmoje pusėje. Lietuvių istoriosofija Stasio Šal-kausko asmenyje išskėlė Lietuvos tarpininko – barjero tarp Vakarų ir Rytų koncepciją<sup>5</sup>, bet tai, kaip ir romantinė lietuvių istoriografija, iš es-mės nesprendė Lietuvos-Europos ir Lietuvos-Lenkijos priešpriešų tarpu-savio santykio.

Aptariamus žodžius Z. Ivinskis parašė pačiu laiku. Kai jie buvo ra-šomi, Arnoldas Josephas Toynbee jau įžvelgė kitokį Lietuvos istorinį vaid-menį negu buvo gavęs kaip pasaulio istoriografijos palikimą. Lietuva čia įsitraukia į Vakarų civilizacijos arealą, pasitarnauja autoriui kaip jo iššū-kio-atsako dėsnio iliustracija ir pasireiškia kaip šio arealo gynybinis bas-tionas<sup>6</sup>. A. J. Toynbee koncepcijos kontekste sudėtingesni ir detalesni Lie-tuvos vaidmens Europos civilizacijoje, o kartu ir pasaulio istorijoje, ak-centai.

Visų pirma XIII–XIV a. Lietuvos-Europos priešprieša Lietuvai yra sulaikytosios civilizacijos<sup>7</sup>, sakyčiau, civilizacijos užuomazgos atvejis. Pati ši mintis ne kartą buvo pasakyta anksčiau, bet būtent A. J. Toynbee koncepcijoje jos problematika darosi kvalifikuota. Iš čia išplaukia civilizacijų susidūrimo ar, laikantis labiau A. J. Toynbee, civilizacijų kontaktų klausimas, ypač jų socialinių rezultatų požiūriu<sup>8</sup>. Čia reiktų šnekėti apie kultūros elementų reintegraciją ir jos dozes<sup>9</sup>. Tačiau nepamirškime, kad Lietuvos atveju turime išplėtotos ir embrioninės (sulaikytosios) civilizacijos susidūrimą. Turbūt reikia pripažinti, kad A. J. Toynbee teorija yra ieškojimų metodas, o ne griežta vykdymo instrukcija, todėl ją reikia vertinti tik kaip išeities poziciją. Tokiu atveju iškyla jau vis dažniau keliamas koncepcijų neuniversalumo klausimas. Tai pripažįstant, neišvengiamai atsiranda ir kelių koncepcijų parinktinio vertinimo, bet kartu ir jų mechaninio suplakimo grėsmė. Tačiau kitokį kelią sunku rasti, tad lieka stengtis derinti jų nesuplakant.

A. J. Toynbee 37 ar Oswaldo Spenglerio 8 civilizacijų schema išskiria Vakarų civilizaciją kaip atskirą vienetą. Maxas Weberis paremia tai savo protestantizmo dvasios idėja. Šią idėją atitinka A. J. Toynbee nurodymas į Vakarų civilizacijos plitimą ir iš to išplaukiančias pasekmes. Nematau esminio prieštaravimo O. Spenglerio ir M. Weberio požiūriams, jei šiuo atveju pritarsime A. Toynbee civilizacijų ryšių ir trijų kartų idėjai. O. Spenglerio kultūrų išsiskyrimą bent jau kažkiek primena A. J. Toynbee civilizacijų lūžiai. A. J. Toynbee universalijų bažnyčių idėja griežtai prieštarauja marksizmo tezei apie ūkinę raidą kaip istorinės raidos pagrindą. Tačiau šį prieštaravimą galima sušvelninti, ūkinę raidą imant išeities pozicija ir pripažįstant antrinių ar antstatinių reiškinių atgalinį poveikį. Visus šiuos postulatus laikant pagrindu ar rėmais, galima su jais derinti tam tikrą požiūrį į istorinius reiškinius, reikalingus Lietuvos ir Europos istorijų santykiams apibrėžti.

Visuomenės gyvenimą išreiškia ir lemia jos ūkis, visuomeniniai santykiai, politinė organizacija, kultūra, moralė. Šie veiksniai pasireiškia per atitinkamo lygio ir masto vertybes. Jei aplinkos įtaka (nekalbu apie ekstreminius atvejus) šioms vertybėms didesnė negu jų įtaka aplinkai, jų sistema dar nėra susidariusi, jos tėra atskiri elementai. Jei ši sistema yra, ji nusveria aplinkos ir vertybių santykį. Civilizacija yra visuomenė, kurios sukurta vertybių sistema modeliuoja jos istorinę raidą.

Iš tikrųjų beveik visos seniausios civilizacijos gimė šiltame klimате, bet, kaip teisingai pastebėjo A. J. Toynbee, reikėjo tam tikro postūmio dirvožemiui panaudoti. Būtent šios sąlygos lėmė žemdirbystės poslinkį, sukūrusį produkto perteklių, dėl to galėjo atsirasti valdantysis elitas ir

valstybės organizacija. Šių pirminių civilizacijų židiniai buvo Mesopotamija, Egiptas, Chuaichė, Indas. Dvi pastarosios civilizacijos rodo, kad šis reiškinys galėjo pasireikšti ir kiek šiltesnėje ar šaltesnėje zonoje, bet tam būtinai reikėjo vandeningos upės. Vėliau susikūrė Centrinės Amerikos ir Andų civilizacijos, kur didelių upių nebuvo, bet ir jos atsirado šilto klimato juostoje.

Net pritariant tyrinėtojams, laikantiems Indo civilizaciją Mesopotamijos civilizacijos atšaka, reikia kalbėti būtent apie pirminių civilizacijų istorinį reiškinį. A. J. Toynbee klasifikacijoje jos beveik visos priklauso pirmosios civilizacijų kartos grupei. Galima pritarti jo minčiai dėl dukterinių civilizacijų atsiradimo, tačiau vargu ar civilizacijos klasifikuotinos pagal savo ryšių pobūdį ir eiliškumą. Manychiau, kad klasifikacijos pagrindu turėtų būti jų vertybių sistemos pobūdį. Tai ne skirstymas į aukštesnes ar žemesnes civilizacijas, o vadovavimasis jų visuomeninės organizacijos ir iš jos išplaukiančių padarinių pažymiais.

Taigi visos išvardytos pirminės civilizacijos priskirtinos vienai grupei ne todėl, kad jos atsirado pirmiausiai ir priklausė pirmajai civilizacijų kartai, o todėl, kad jų pagrindinė gamybinė ląstelė buvo bendruomenė ir šias civilizacijas valdė despotinė struktūra, įkūnijama sudievinto monarcho ar žynių kolegijos vadovaujamo administracinio mechanizmo. Šis raidos kelias laikytinas pagrindiniu žmonijos istorinės raidos keliu. Civilizacijos apėmė vis naujus Žemės rutulio plotus, bet iki tam tikro laiko visur jų visuomeninė struktūra buvo ta pati – bandruomeninė despotinė. Tai vyko tiek savarankiškai atsirandant naujoms civilizacijoms, tiek esamoms civilizacijoms plintant į naujas erdves.

Tačiau tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje atsirado išimčių. Tai buvo antikinės civilizacijos užuomazga Egėjo jūros baseine. Esmė ne jos kilmė, o jos visuomeninė struktūra. Kuo belaikytume posthomerinę Heladą – Kretos ir Mikėnų civilizacijos tęsiniu ar nauju barbarų graikų civilizaciniu dariniu – jos posūkis į individualų vergovinį ūkį, bendruomenės „išsiplovimą“ ir polių struktūros susidarymą žymėjo naują istorinės raidos tipą. Tai buvo atskiro tako atsišakojimas iš bendrojo žmonijos istorijos vieškelio.

Graikijos takas išaugo į platų Romos vieškelį, bet antikiniu keliu vis dėlto ėjo tik žmonijos mažuma. Visur kitur į pirminių bendruomenių jūrą plito bendruomeninės despotinės civilizacijos. Žinoma, atsiradus antikinei civilizacijai, civilizacijas jau reikia skirstyti į ekstensyvios raidos pagrindinio ir intensyvios raidos išimtinio kelio grupes. Intensyvią raidą lėmė individualus ūkis, pagimdęs vergovinės demokratijos fenomeną. Vergovinė demokratija – tik viršūnė, lemiamą trumpos istorinės konjunktū-

ros. Tačiau šios viršūnės pagrindas buvo pilietybė su asmens teisių kompleksu, sukūręs antikinės kultūros stebuklą.

Ir ekstensyvi, ir intensyvi civilizacija parazitavo iš jas supusio barbariškumo. Tai lėmė jų tarpusavio koliziją. Tais atvejais, kai barbarai užkariaudavo ekstensyvios civilizacijos šalis, jose nesunkiai atsinaujindavo tas pats civilizacinės raidos kelias. Antikinė visuomenė susidūrė su barbarais kur kas aščiau, nes ji parazitavo daug intensyviau. Todėl kritus Romai, antikinės raidos kelias nutrūko. Ši struktūra jau niekados nebeatgimė. Tačiau Romos griuvėsiai buvo „radioaktyvūs“: jie paveikė juos užliejusius germanus ir gimė alodinė žemės nuosavybė. Buvo žengtas naujas individualaus ūkio raidos žingsnis: atsirado individualus gamintojas. Viduramžių Europos visuomeninė organizacija rėmėsi būtent šiuo pagrindu. Tai buvo feodalizmas. Išimtinės žmonijos raidos kelias atsinaujino ir prasitęsė nauja kokybe.

Viduramžių feodalinės civilizacijos branduolys buvo dabartinė Vakarų Europa. A. J. Toybee pažymi jos augimą Europos barbarų sąskaita, jų įtraukimą į jos sudėtį. IX–XI a. į šį arealą išitraukė Skandinavija, Čekija, Vengrija, Kroatija, Lenkija. Tuo metu Europos vertybių sistemos lygis buvo žemas, naujosios šalys ją perėmė palyginti nesunkiai. Ir vis dėlto į rytus nuo Elbės susidaręs arealas nepavijo branduolio, liko Europos periferija. Ši periferija vystėsi greitai ir ta pačia kryptimi, bet branduolys plėtojosi dar greičiau ir esmingiau.

Trumpai aptarkime visa tai lemiančią vertybių sistemą. Dar vėlyvais Antikos laikais suklestėjusi Galijos žemdirbystė tapo frankų monarchijos ūkiniu pagrindu. Karolio Didžiojo kapituliarijos sisteminio taisyklingu trikampiu paremtą ūkininkavimą. Šv. Benedikto ordino specialių kultūrų, ypač vynuogių, sodininkystę per vienuolynų žemėvaldą papildė pagrindinės grūdines kultūras. Visą šią technologiją kultivavo alodinis ūkis ir juo paremti dvarai. Todėl krašto vidaus kolonizacija, stimuliuojanti miškų kirtimą ir pelkių nusausinimą, plito greitai bei plačiai. Santykiškai sparčiai didėjant ūkiškai aktyviai populiacijai, atitinkamai augo amatų ir mainų poreikis, kalnakasiai brovėsi į naujus rūdynus. Visa tai vyko veikiant iniciatyvai iš apačios, o ne komandai iš viršaus kaip ekstensyvios raidos civilizacijose. Valdantysis elitas organizavo čia ne tiek darbą, kiek atliekamo produkto nusavinimą. Todėl ankstyvųjų viduramžių Europa išsirutuliojo iki tol pasaulio istorijoje neregėtus ūkinio augimo ir pažangos tempus.

Šie rodikliai dirbančiąją daugumą darė ūkiškai santykiškai aktyvią, ko nebuvo niekur kitur. Tokiomis sąlygomis atsirado Europos miestai. Kaip visada ir visur, jie buvo amatų ir prekybos centrai, bet šios veiklos

šakos augino ne kokius nors, o individualius verslininkus. Patys verslininkai buvo ne atskiri virš daugumos iškilę asmenys, o ištisa socialinė terpė. Ši terpė ėmė reikštis vidaus, vėliau ir užsienio, politikoje, miestas tapo savivaldžiu socialiniu ir politiniu vienetu. Istoriografijoje neretai vedama Antikos ir Italijos miestų paralelė. Ji iš tikrųjų buvo, bet tai tik išorinė analogija, esmė ne tai. Ir ten, kur miestai nesuvalidino tokio politinio vaidmens kaip Italijoje, jie lėmė visuomeninę ir politinę šalies raidą kaip pagrindinę karalių centralizavimo pastangų atrama. Miestai ardė feodalinę socialinę ir politinę sandarą, pirmasis šio ardymo veiksmas buvo luominės struktūros susiklostymas. Visa tai sudarė sąlygas romėnų teisės recepcijai. Romėnų teisė sugrižo, bet jos poveikis lėmė ir atitiko visai naujus interesus bei rezultatus. Vakarų Europoje susiklostė giluminės politinės tautos savu etniniu pagrindu. Tokios struktūros pasaulis iki šiol nežinojo.

Nedrįsčiau suteikti tokią universalią prasmę Bažnyčiai kaip visuomenės lėliukei, kokią jai suteikia A. J. Toynbee, tačiau viduramžių Europos atžvilgiu galima jam pritarti. Tik gal labiau reikėtų pabrėžti kultūros ir moralės sritis (jas, beje, A. J. Toynbee ir laiko svarbiausiomis). Anksčiau viduramžiais Bažnyčia monopolizavo kultūrinę veiklą, bet visa tai vyko individualios ūkinės ir socialinės veiklos visuomenėje. Tokiai visuomenei Dievo žodį reikėjo skelbti tikėjimo paslaptimis, o šias paslaptis aiškinti. Kunigą reikėjo šiam darbui paruošti. Parapijų mokyklos, mūsų požiūriu, nedaug ko išmokydavo, bet jų buvo santykiškai daug ir jų mokslas turėjo būti lengvai perimamas. Tai vertė steigti vyskupijų mokyklas, o besiplečiančios parapijų mokyklos skleidė žinias vis plačiau. Augančių miestų ėmė nebepatenkinti esamas mokslo lygis, žinių reikėjo vis daugiau. Viduramžių Europos universitetai – ne pirmosios aukštosios mokyklos žmonijos istorijoje. Tačiau jos pirmos peržengė vien elito poreikių slenkstį ir ėmė ruošti savo žinias pardavinėjančius, o ne vien institucijų užduotis vykančius specialistus. Europa išaugino žinių rinką ir prekinės inteligentijos terpę.

Vakarų Europos visuomenė XIII–XIV a. vadovavosi sudėtinga nuosavybės santykių teise, skaitė grožinę literatūrą savo kalba, tikėjimo tiesas jai reikėjo aiškinti remiantis aristotelišku mąstymu. Ji buvo sutvarkyta į luomines institucijas, jos politinis akiratis rėmėsi tautine savimone.

Europos periferija patyrė visus šiuos reiškinius, bet tai vyko kaip importas ir savų analogijų žadinimas. Gyvenimas gimdė socialinę imitaciją, A. J. Toynbee žodžiais, – mimezę. Vidurio Europos valstybės buvo suinteresuotos spartinti žemdirbystės ir amatų technologijos raidą, bet neturėjo kito kelio kaip remti atvykstančius kolonistus. Vokiečių demog-

rafinė ekspansija į rytus tapo rimtu istoriniu reiškiniu. Ji sukėlė tautinių problemų Čekijoje, o Lenkija prarado Sileziją ir Pamarį. Žinoma, vietiniai žemdirbiai ir amatininkai daug ko pasimokė iš atvykėlių. Ankstyvoji Piastrų monarchija kaldino savo pinigus, bet leido jų labai nedaug, politinės manifestacijos funkcija čia prilygo ekonominei. Todėl lenkų karaliai siekė prisivilioti kuo daugiau vokiečių pirklių ir žydų palūkininkų, nešusių pinigą į šalį. Ispanijoje žydai perėmė ispanų, Prancūzijoje – prancūzų, Vokietijoje – vokiečių kalbą, o Lenkijoje jie ir pasilaikė iš Vokietijos atsineštąją idiš. Tai gerai parodo, kaip imigrantų struktūros lėtai įauginėjo į vietinę visuomenę.

Patys pirmieji vokiečių imigrantai rytinės Vidurio Europos šalyse buvo dvasininkai. Jie nešė katalikų tikėjimo tiesas, bažnytinę teisę, feodalinės monarchijos ir stambiosios žemėvaldos sampratą. Jie rado puikiai juos suprantantį vietinį elitą. Dvasinis elitas tapo veikliu šios aplinkos katalizatoriumi, jos siekius ir veiksmus išmokęs reikšti sąvokomis ir teisiniais aktais. Visa tai atsirastų savaime, bet dabar darėsi tikslingiau, sparčiau ir plačiau. Visuomeninių ir teisinių santykių išraiška įgavo panašias į Vakarų Europoje egzistuojančias normas, nors turinys ir gerokai atsiliko. Tokiu atveju ir šis turinys jau plėtojosi įgautų formų brėžiama kryptimi. Tad vokiečių riterija baigė klostytis XII a., o Lenkijoje XIII a. tapo pradinio ir vis spartėjančio *ius militare* aktų suteikimo laikotarpiu. Ir jau XIV a. pabaigoje pasirodė pirmosios bajorų luomą įteisinančios privilegijos. Šiuo atveju buvo beveik „pasivyta“ Prancūzija, bet bajorų teisės abiejose dar labai skyrėsi. Vokiečių miestų savivalda feodaliųjų senjorų buvo pripažinta kaip neatremiamas vietinio visuomeninio gyvenimo reiškinys. Lenkijos miestams vokiečių teisė reiškė jų savivaldos siekių teisinį įforminimą.

Tarptautinė Bažnyčios organizacija ir jai suteikiamos privilegijos leido naujose šalyse turbūt efektyviausiai įdiegti bažnytines struktūras. Bažnyčių palydovai buvo mokyklos. Todėl lotynų kalba, raštas ir mokslas ne šiaip sau ateidavo į šalį, o gana sparčiai plito ir keitė žmonių santykius: be rašto jau nebuvo galima išsiversti. Kaip ir Vakarų, taip ir Vidurio Europoje mokyklos pagrindas buvo septyni laisvieji menai, o tikėjimo tiesų įrodymas rėmėsi Aristotelio pagrįsta tomistine filosofija. Žinoma, skyrėsi lygis ir paplitimo mastas. Pirmas universitetas į šiaurę nuo Alpių ir į rytus nuo Reino atsirado tik 1348 m. Prahoje. 1364 m. įsteigtas Krokuvos universitetas merdėjo ir buvo atgaivintas tik 1400 m. Jogailos. Vakarų Europoje grožinė literatūra tautinėmis kalbomis suklestėjo XII–XIII a., o vėlyvaisiais viduramžiais jos įsigalėjo ir raštvedyboje, o Vidurio

Europoje (išskyrus tik toliau pažengusią Čekiją) dar ir XV a. jos skverbėsi į visuomeninį gyvenimą tik atskirais nereikšmingais kūriniais.

Naujosios šalys prie Europos civilizacijos pritapo per krikštą. Europos politinė sistema buvo bendro tikėjimo šalių bendrija. Jos civilizaciją cementavo Bažnyčia ir būtent per Bažnyčią ir jos palydovę mokyklą galbūt geriausiai galima parodyti Europos Vakarų ir Vidurio, centro ir periferijos civilizacinės brandos kontrastą. Ir centre, ir periferijoje Bažnyčia turėjo ideologijos ir mokslo monopolį. Centre Bažnyčios atstovai tapo arba pirmuoju, privilegijuočiausiu luomu, arba išlaikė politinį statusą turinčias valdas. Periferijoje jie niekad tokio statuso nebuvo pasiekę. Jų valdos buvo privilegijuočiausi dvarai, jie įgaudavo daugiausia teisių iš viso besiformuojančio bajorų luomo, bet niekuomet nesudarė atskiros privilegijuočiausios senjorų ar luominės terpės. Visa tai, tiesa, buvo ne tokie jau esminiai skirtumai, skirtingai negu mokyklose. Net ir atsiradus universitetams Lenkijoje, Vengrijoje ar Švedijoje, jie neprilygo Vakarų Europos universitetams. Beje, ir Prahos universitetas, 1409 m. pasišalinus iš jo vokiečiams, nusmuko iki periferinio universiteto lygio. Atitinkamai skyrėsi ir parapijų bei miestų mokyklos. Išsimokslinimas Vakarų Europoje santykiškai buvo fundamentalus ir plačiai paplitęs, o Vidurio Europoje paviršutiniškas ir jo kur kas mažiau reikėjo. Beraštis karalius XIV a. antrosios pusės Europos centre neįsivaizduojamas. Jogaila buvo beraštis ir ne todėl, kad atėjo iš Lietuvos, o todėl, kad jam ir Lenkijoje neprireikė to išmokyti. Tačiau vargu ar raštingi Anglijos ir Prancūzijos karaliai padarė savo šalių universitetams tiek gero, kiek Krokuvos universitetui Jogaila. Tik tai kaip tik ir parodo valdžios ir švietimo santykį šiose srityse. Anglijos ir Prancūzijos karaliams nereikėjo to daryti, nes pats visuomenės gyvenimas tai darė. Lenkijoje tuo turėjo rūpintis valstybė, jei jai rūpėjo jos vieta Europoje. Tikėjimui priimti reikėjo tik politinio akto, mokymo sistemai įdiegti reikėjo sukurti mokymo bazę ir per kartų kartas perimti ištisą žinių bei įgūdžių kompleksą. Be abejo, pastarasis procesas vyko kur kas lėčiau ir paviršutiniškiau. Vidurio ir Šiaurės Europos valdovų politinė branda greitai prilygo jų Vakarų Europos partnerių brandai ar nedaug nuo jos teatsiliko. Kultūrinės brandos skirtumą geriausiai parodo Jogailos pavyzdys. Tačiau nepamirština, kad ir Jogailos kultūrinė politika buvo iš esmės tokia pati. Tiesa, tai jau buvo politika.

Iš viso, kas pasakyta, išplaukia, kad antstatiniai reiškiniai plito ir buvo įdiegiami lengviau už bazinius. Politika ir ideologija centre ir periferijoje nesiskyrė ar mažai tesiskyrė. Mokslo ir meno sandara buvo ta pati, bet skyrėsi paplitimas ir lygis. Teisės institutai ir sąvokos skyrėsi mažai, bet jie atstovavo kitokiam visuomeniniam turiniui. Labiausiai sky-

rėsi ūkis, nes ekonomikos nebuvo galima paspartinti teisiniais aktais. Europos periferijos visuomenė priminė kampu pastūmėtas kortų kalades: viršutinės jų kortos buvo visai ar beveik pasiekusios liniją, kurią lietė centro visuomenių kaladės. Apatinės kortos arba liko vietoje, arba tik nedaug pasistūmėjo į priekį. Ir, žinoma, Lenkijos ir Švedijos postūmio kampas buvo daug didesnis už Čekijos ar Danijos. Europos civilizacija vystėsi intensyviai, todėl tolesnioji jos periferija tik paviršutiniškai ir skausmingai galėjo prie jos pritapti. Tai ir išreiškė didelis postūmio kampas.

Lietuva paskutinė įėjo į Europos periferiją. Ir tai įvyko esant dar didesniai atotrūkiui. Senosios periferijos šalys atsiliko nuo centro, Lietuva atsiliko nuo šios periferijos. Ji tegalėjo sekti periferiniu Europos civilizacijos modeliu. Vokiečiai ir čia pasireiškė kaip igūdžių ir kultūros nešėjai, bet labiausiai šį vaidmenį atliko lenkai. Tą etninę ir kultūrinę koliziją, kurią patyrė senosios periferijos tautos, lietuviai patyrė kur kas skaudžiau. Lietuviškosios kortų kaladės postūmio kampas buvo pats didžiausias.

Lietuvai reikėjo prisitaikyti, reikėjo perimti visą vertybių kompleksą, kad ji galėtų tai padaryti. Kaip ir kitur, viskas vyko iš viršaus į apačią. Lietuvos valdovų politinė kultūra su savo kontragentais varžėsi jau nuo Gedimino laikų. Visuomeninių santykių atsilikimą, luominių struktūrų trūkumą kompensavo karštingiška įstatymų leidyba (jokioje kitoje šalyje nebuvo išleista tiek bajorų privilegijų). Pirmoji magdeburginė privilegija (Vilniaus), duodama teises tai skelbė ne esamuojui, o būsimuojui laiku. Tačiau taisyklingas trilaukis didžiojo kunigaikščio domene buvo įdiegtas tik XVI a. viduryje, atlikus didžiulį perversmą. Pirmieji cechai sostinėje atsirado tik po šimto metų, kai pasirodė magdeburginė privilegija. Tai buvo auksakalių cechai ir aludarių brolija, cechines struktūras augino elito poreikiai ir gėralai. O triviumą iki XVI a. pradžios perėmė tik viena ar pora mokyklų.

Šis faktas leidžia apibūdinti visą vertybių perėmimo procesą: jis vyko labai paviršutiniškai ir žemiausiu lygiu. Tačiau pasakytina ir kitkas: Lietuva vystėsi santykiškai labai greit. Jau mirštant Vytautui, didžiojo kunigaikščio taryba pajėgė spręsti uždavinius, būdingus luominėms valstybės taryboms. Po šimto metų buvo sukurtas teisinys, savo išsamumu ir sistemingumu pranokęs kaimyninių šalių teisynus. Mokyklų trūkumą iš dalies kompensavo namų mokymas ir raštinių praktika. Sunkų skriptorijų susidarymo procesą atstojo pasirodę inkunabulai ir paleotipai. Be epizodinės Pranciškaus Skorinos veiklos, spaustuvės Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje ėmė veikti tik nuo trečio XVI a. ketvirčio, bet pirmoji joje parengta spausdinti knyga išėjo dar 1499 m. Tautinės kronikos atsirado

XVI a. pirmą ketvirtį, politiniai traktatai – XVI a. viduryje. Lietuva su-europėjo iš paviršiaus, bet tai įvyko lemiamais taškais.

Viso šio greičio kaina buvo lietuvių kalbos išstūmimas iš visuome-ninio gyvenimo. Z. Ivinskis tai pažymėjo kaip vartų lenkų kultūrai atida-rymą. Tai buvo skaudžiausias didžiausio postūmio kampo rodiklis.

#### Nuorodos

<sup>1</sup> Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties. Roma, 1978. P. 292.

<sup>2</sup> Ten pat. P. 7.

<sup>3</sup> Istorija čelovečstva. Vsemirnaja istorija. S. Peterburg, 1896. T. 5. Jūgo-vostočnaja i Vostočnaja Evropa. C. IX–XIII.

<sup>4</sup> Lelewel J. Dzieje Litwy i Rusi aż do unji z Polską w Lublinie 1569 roku zawartej. Poznań, 1863. S. 102–103.

<sup>5</sup> Šalkauskis S. Sur les confins de deux mondes. Genève, (1919). P. 98–100.

<sup>6</sup> Toynbi A. Dž. Postiženije istoriji. Sbornik. Moskva, 1991. C. 145–147.

<sup>7</sup> Plg. ten pat. P. 181–182.

<sup>8</sup> Ten pat. P. 577–587.

<sup>9</sup> Ten pat. P. 581.

## DAS GESETZ DES GESCHOBENEN KARTENBÜNDELS

EDVARDAS GUDAVIČIUS

### Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Kern der mittelalterlichen Zivilisation war heutiges West-europa. Im IX–XI Jahrhundert hatten sich Skandinavien, Böhmen, Ungarn, Polen, Kroaten an diesen Landerkreis angegliedert. Dieser zweite Länderkreis wurde ein Randraum Europas. In ihm entwickelten es sich ähnliche Sozial- und Kulturbeziehungen, es ging aber alles oberflächlicher und nicht so allseitig. Die Rechtsbeziehungen konnte man durch die Rezeptionen anpassen. Die Kulturwirtschaften konnte man bergen und ihre Schöpfung nachahmen. Die Landwirtschaft und das Stadthandwerk waren aber am schwersten erreichbar. Die Aufbauerscheinungen der Gesellschaften des neuen Länderkreises kamen schneller zu den Punkten; welche dem Niveau der Kernländer sich annäherten. Die Sachkultur glich aber viel langsamer diesen Abstand aus. Solche Gesellschaften erinnerten einen geschobenen Kartenbündel.

Litauen hatte am spätesten angegliedert. Sein „Winkel der Kartenschiebung“ war der größtste.